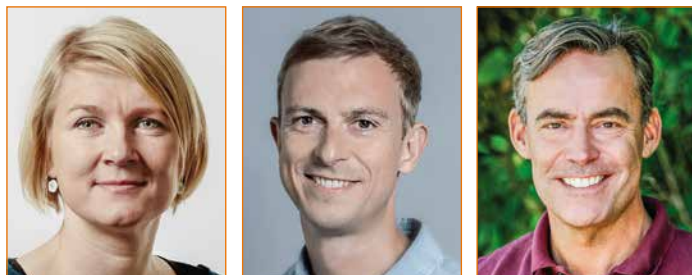

»AT HOLDE NOGET HELLIGT«

– religionspsykologiske perspektiver på, hvordan fagprofessionelle kan drage omsorg for og understøtte kriseramte menneskers åndelighed og tro

Postdoc, ph.d., cand.psych.aut. Dorte Toudal Viftrup; seniorforsker, ph.d., cand.mag. i filosofi Allan Køster og professor, theol.dr., cand.theol. Niels Christian Hvidt

Resumé: Det danske sundhedsvæsen og sundhedsfaglige uddannelser er optaget af åndelig-eksistentiel omsorg og trosmæssige livsdimensioner, men samtidigt oplever patienter og pårørende ikke, at deres åndelige-eksistentielle behov bliver mødt tilstrækkeligt. Dette skyldes personlige og faglige barrierer hos de sundhedsprofessionelle. Øget praksisnær viden og øvelse på dette område kan afhjælpe disse barrierer. I denne artikel skildrer vi praksisnær religionspsykologisk viden til fagprofessionelle (præster, psykologer, almen praktiserende læger, sundhedsprofessionelle, lærere, etc.), der ønsker at drage omsorg for kriseramte menneskers åndelige og trosmæssige behov. Vi præsenterer modellen »Search for the Sacred« samt flere religionspsykologiske begreber; hellige kerne og ring, helliggørelse, åndelige følelser, åndelige relationer, hellig motivation og hellige øjeblikke. Artiklen diskuterer disse religionspsykologiske perspektiver i forhold til nogle teologiske begreber. Til sidst inddrager vi interviews med troende kriseramte mennesker til at eksemplificere den religionspsykologiske viden, og vi benytter ligeledes disse til at pege på, hvordan den præsenterede viden kan inddrages af fagprofessionelle i deres møde med mennesker i krise og svære livssituationer, med henblik på at imødekomme og understøtte den hjælpøgendes åndelige og trosmæssige behov og ressourcer.

Indledning

Danmark er blevet beskrevet som et af de mest sekulariserede lande i verden, og undersøgelser har fundet, at danskere generelt har færre åndelige og religiøse ressourcer, end mennesker har i mere religiøse samfund (la Cour 2008). Danmark beskrives som »Verdens mindst religiøse samfund« (Zuckerman 2008), hvor sågar troende danskere udviser høj grad af privat og individualiseret tro (Viftrup, Hvidt og Buus 2017). Til trods for dette, har mange undersøgelser afdækket, at åndelige og religiøse måder at konstruere mening på har særlig betydning for mennesker i krise (Glock og Stark 1965, Pargament og Raiya 2007, Park 2010). Danske studier har også påvist, at danskere øger deres optagethed af åndelighed og religiøs tro i mødet med sygdom og krise (Ausker et al. 2008, la Cour 2005).

I takt med at øget forskning har indikeret betydelige sammenhænge mellem tro og åndelighed i forhold til fysisk og psykisk sundhed, er opmærksomheden på tro og åndelighed i sundhedssektoren ligeledes øget (Pedersen 2020). I Danmark ses dette fokus i Sundhedsstyrelsens udarbejdelse af »Faglige retningslinjer for den palliative indsats« (1999) samt »Anbefalinger for den palliative indsats« (Sundhedsstyrelsen 2017). Ligeledes offentliggjorde Etisk Råd i 2002 en udtalelse om åndelig omsorg, hvor der blandt andet blev konkluderet, at: *Almenmenneskelig og åndelig omsorg for døende er derfor noget, som må indgå i enhver sundhedsfaglig grund- og videreuddannelse.*

Til trods for en bred optagethed af åndelig-eksistentiel omsorg og trosmæssige livsdimensioner i sundhedsvæsenet og i sundhedsfaglig uddannelse i Danmark, oplever patienter og pårørende dog ikke, at deres åndelige-eksistentielle behov bliver imødekommet i tilstrækkelig grad. Dette skyldes primært sundhedspersonalets mangelfulde viden og uddannelse på feltet og personlige barrierer. Øget forskning, uddannelse og øvelse på dette område kan afhjælpe de sundhedsprofessionelles barrierer mod at yde åndelig omsorg og derved imødekomme patienternes behov (Assing Hvidt et al. 2016).

Hensigten med denne artikel er at bidrage med praksisnær religionspsykologisk viden til fagprofessionelle (præster, psykologer, almen praktiserende læger, sundhedsprofessionelle, lærere, etc.), der ønsker at drage omsorg for og understøtte kriseramte menneskers åndelige og trosmæssige behov og ressourcer. Vi ønsker særligt at bringe religionspsykologisk viden ind i et overvejende teologisk domæne, og derfor vil vi også diskutere disse optikker op mod nogle teologiske begreber. Det er dog centralt at pointere, at alle de præsenterede begreber bruges i en religionspsykologisk, og ikke teologisk, forståelse.

Artiklen tager livtag med begrebet: *Åndelighed* med et religionspsykologisk perspektiv og beskriver åndelighed og tro som dynamiske og flerdimensionelle begreber, der udfolder sig forskelligt i det enkelte menneskes liv i mødet med krise. Til sidst eksemplificeres de religionspsykologiske perspektiver med empiri fra et tidligere interviewstudie blandt kriseramte kristne danskere. Da de interviewede personer er troende kristne, vil eksemplarerne for denne artikel være forankret i kristendommen fra

en dansk kulturel kontekst. Disse citater bruges eksemplificerende, og der præsenteres ikke en fyldestgørende analyse af disse data. Dertil henviser vi til andre udgivelser af interviewstudiet (Viftrup et al. 2016, Viftrup, Hvidt og Buus 2017).

Undersøgelsen og deltagere

18 deltagerne blev interviewet i henholdsvis marts-april 2009 og igen i maj-juli 2018. Deltagerne var i 2009 elever på Kolding Internationale Højskole (Nu: Højskolen ACTS Academy) som er tilknyttet Apostolsk Kirke i Danmark. I 2009 deltog de 18 elever i et gruppeterapiforløb for kristne personer, der nyligt havde oplevet en personlig krise. I den forbindelse deltog de alle også i et individuelt interview omkring deres oplevelse af troens rolle under krise. De 18 deltagere blev interviewet på Højskolen i 2009, og 13 heraf blev efterfølgende interviewet ni år senere i 2018. Længden af hvert interview varierede fra halvanden time til to og en halv time (gennemsnitlig længde: 113,4 minutter). Forud for interviewene havde deltagerne selv defineret deres personlige krise. Kriserne omfattede depression, stress, skilsmisse, misbrug, tab af et barn og alvorlige ulykker. Deltagernes aldre varierede fra 19 til 54 år med en gennemsnitlig alder på 36,8 år i 2009; seks deltagere var mænd og tolv var kvinder. I de efterfølgende interviews i 2018 deltog 4 mænd og 9 kvinder.

En del af løsningen eller problemet

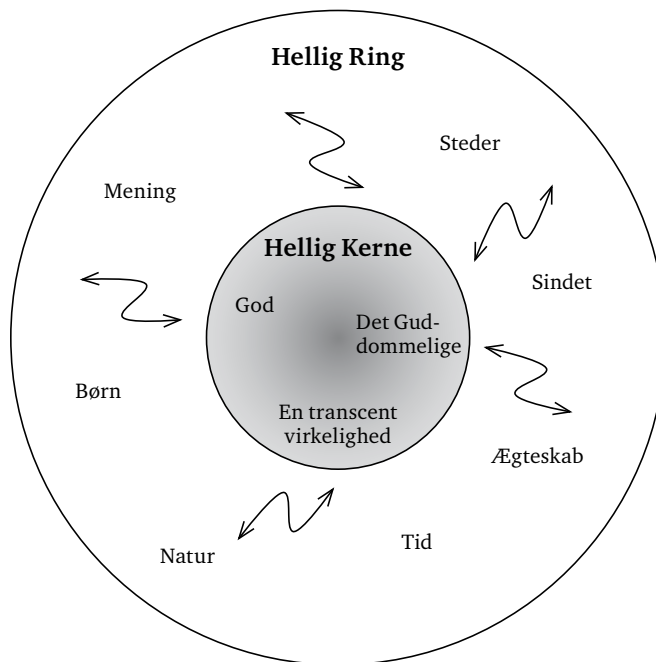
Den religionspsykologiske professor Kenneth I. Pargament argumenterer allerede i 2007 for, at menneskets åndelighed og tro kan være en del af løsningen *eller* en del af problemet; det kan være derfra ressourcerne til at takle livets svære omstændigheder hentes, eller derfra krisen opstår eller øges. Hvorvidt et menneskes åndelighed og tro bliver en styrke eller en belastning i mødet med krise, afhænger af hvordan mennesket benytter sin åndelighed og tro i mødet med krise, og hvordan den enkelte mødes af andre mennesker.

Søgen efter det hellige

Pargament (2007) definerer åndelighed som en søgen efter noget at holde helligt. Åndelighed forstås som kernen i al religiøs tro. Det vil sige, at vi i denne artikel betegner det kristne menneske som et åndeligt menneske, der holder sin kristne tro hellig. Denne søgen efter noget at holde helligt beskriver Pargament med modellen, »Search for the Sacred«. Der er derved to hovedbegreber, der benyttes til at forstå menneskets åndelighed og tro: »Search« eller på dansk *søgen*, og »sacred« der oversættes med det danske *hellige*, som desværre ikke er en helt præcis og dækkende oversættelse, da det engelske sprog sonderer mellem »sacred« og »holy«.

Det hellige (som er den danske pendant for begge disse begreber) er den danske term, som vi benytter i denne artikel, med de begrænsninger, det indebærer. Pargament og Mahoney (2002) har defineret det hellige som begreber om Gud, det guddommelige

eller en transcendent virkelighed, samt andre aspekter ved livet, der tillægges guddommelig eller åndelig karakter og betydning, i kraft af at disse associeres med eller repræsenterer det guddommelige eller transcendent. Til trods for at det hellige forstås som centrum for åndelighed, så kan mennesker opleve at holde ting hellige, uden at de nødvendigvis har et teistisk eller åndeligt verdenssyn (Pargament og Mahoney 2002). I denne definition er der to lag i det hellige: Den *hellige kerne* og den *hellige ring*. Den hellige kerne refererer til menneskets begreber om Gud, højere magter, guddommelighed eller transcendent virkelighed. Den hellige ring omgiver kernen med andre aspekter af livet, der bliver ekstraordinære eller åndelige gennem deres forbindelse til den hellige kerne (Pargament 2007). Det kristne menneske vil have den kristne Gud i sin hellige kerne, og på baggrund af denne kerne tilskrives andre livsaspekter åndelig betydning og mening.

Model 1: Hellig Ring og Hellig kerne (Oversat fra Pargament 2007, 33)

Helliggørelse

Denne proces, hvor andre livsfænomener får åndelig betydning, betegnes: Helliggørelse. *Helliggørelse* forekommer, når mennesker tillægger et hvilket som helst aspekt af livet åndelig betydning og mening. Det finder sted, når en person opfatter et møde, en begivenhed, et objekt eller en relation som en manifestation af Gud (teistisk helliggørelse) eller tillægger disse hellige kvaliteter (ikke-teistisk helliggørelse) (Pargament og Mahoney 2005, Pargament og Mahoney 2002).

Adskillige undersøgelser har påvist sammenhæng mellem helliggørelse og øget menneskelig trivsel (Wong og Pargament 2017, Mahoney, Pargament og Hernandez 2013). For eksempel har McCorkle og kollegaer (2005) udviklet et 10-sessioners manualiseret gruppebehandlingsforløb med fokus på klienter med social angst, og de undersøgte, hvordan øgning af oplevet hellighed påvirker angsten. De fandt, at oplevelse af helliggørelse mindskede deltageres angst over tid. Adskillige undersøgelser har også knyttet øget helliggørelse med sundere parforhold. Parforhold, hvor parterne helliggjorde deres relation, oplevede højere ægteskabelig lykke og retfærdighed, stærkere engagement, øget evne til at løse konflikter på en varmere og mere validerende måde, samt et større kommunikativt samarbejde og en mindre aggressiv kommunikation (DeMaris, Mahoney og Pargament 2010, Ellison et al. 2011, Fincham, Lambert og Beach 2010, Kusner et al. 2014, Lichter og Carmalt 2009, Mahoney, Pargament og DeMaris 2009, Mahoney et al. 1999, Stafford, David og McPherson 2014). Helliggørelsesprocessen hænger ofte sammen med oplevelsen af »åndelige følelser«.

Åndelige følelser

Åndelige følelser opleves i erkendelsen af den hellige kerne, samt når det åndelige menneske helliggør andre aspekter af livet (den hellige ring). Med *åndelige følelser* menes følelser af opløftelse, ærefrygt, ydmyghed, mystik, taknemmelighed, glæde, fred eller sindsro. Studier har fundet, at positive åndelige følelser som taknemmelighed og opløftelse er forbundet med øget psykologisk, social og fysisk velvære og tilfredshed (Lomax, Kripal og Pargament 2011).

Den tyske teolog og filosof Rudolf Otto (1923/1950) introducerer begrebet *numinøs* til at beskrive grundlaget for sådanne religiøse og åndelige følelser. *Numinøs* betegner en magt, der er udover denne verden, og som det religiøse menneske påkalder sig og møder som *mysterium tremendum et fascinans*; »en hemmelighed man skælver for og tryllebindes af« (Den Store Danske). I Ottos perspektiv møder det troende menneske *mysterium tremendum et fascinans*, og dette møde er af følelsesmæssig og relationel karakter; mennesket møder Gud og forvandles derved (Otto 1923/1950). Sondringen mellem teistisk helliggørelse og ikke-teistisk helliggørelse forholder religionspsykologien sig ikke specifikt kritisk til (Pargament og Mahoney 2002), men med Ottos begreb *numinøs* bliver denne sondring relevant, fordi de åndelige følelsers forandringspotentiale netop hænger sammen med det relationelle møde: Et møde med Gud. Hvor Otto peger på, at de åndelige følelser i møde med Gud har forrang, mener Pargament, at relationelle møder mellem mennesker har samme åndelige, kraftfulde forandringspotentiale (Pargament et al. 2014).

Forandrende, åndelige relationer

Pargament og kollegaer (2014) beskriver, hvordan der kan opstå *forandrende, åndelige relationelle møder* mellem mennesker. Disse møder involverer en dyb følelse af relatio-

nel forbundethed og fremkalder kraftige, positive åndelige følelser, som kan involvere både teistisk og ikke-teistisk helliggørelse (Lomax, Kripal og Pargament 2011). At relationelle møder kan være bærere af åndeligt forandringspotentiale er baseret på en tankegang, man bl.a. finder hos den østrigskfødte, jødiske filosof Martin Buber (1997/1923). Den åndelige kvalitet af relationel forbundethed vedrører evnen til at relatere til den anden i hele dennes menneskelighed og ikke objektgøre den anden (dvs. en Jeg-Du og ikke en Jeg-Det relation) (Buber 1997/1923). Buber forklarer, hvordan hvert individ har et iboende »Du« som kun kan blive til et »Du« gennem relation til et andet menneske, et »Jeg«. I Bubers relationelle tænkning forvandles den enkelte gennem det relationelle møde. Buber mener, at identitet, selvværd og selvforståelse hos ethvert individ er forankret i relationen mellem et »Jeg« og et »Du« (Mortensen 2014). Buber (1997/1923) forklarer dog også, at mennesket ved at blive et »Jeg« ligeså møder det »evige Du«, og hvordan Gud er dette evige, ubegrænsede Du. Den »evige Du«, der altid er et du uden at være begrænset af tid og rum. Gud er det »evige Du«, der aldrig bliver et »Det«. Bubers sondring mellem »Jeg-Du« og »Jeg-evige Du« kan ligeså ses i sammenhæng med teistisk versus ikke-teistisk helliggørelse. Både Otto og Buber vil pege på, at der er stor forskel på, hvorvidt et menneskes åndelige følelser opstår på baggrund af en relation og erkendelse af Gud (Jeg-evige Du) frem for forandrende, åndelige relationelle møder mellem mennesker (Jeg-Du). Den sondring ses dog ikke i det præsenterede religionspsykologiske perspektiv. De åndelige relationers kraftfulde forandringspotentiale (både relationer til Gud og til mennesker) skal ligeså ses i den grundlæggende forståelse af åndelighed; at mennesket søger noget at holde hellig (Pargament 2007).

Motiveret til det hellige

Det andet hovedbegreb i definitionen af åndelighed er *søgen*. Bag dette begreb ligger en grundantagelse om, at mennesket stræber og er orienteret mod det hellige (Emmons 2005). I denne antagelse forstås det hellige som havende en motiverende kraft, hvor mennesket søger efter at have noget signifikant betydningsfuldt i sit liv: At finde og relatere til noget, man holder helligt. På grund af denne iboende åndelige stræben, har åndelighed i menneskers liv altid en dynamisk karakter. Der ses ligeså paralleller mellem Pargaments dynamiske forståelse af åndelighed og tro og den eksistentielle psykologi og terapi, hvor mennesket forstås som drevet indefra af en iboende søgen mod mening (Frankl 1978).

Pargament benytter imidlertid det hellige som et bredere begreb end meningsbegrebet. Søgen efter det hellige kan være meningsorienteret, men den har også andre udtryk og kan ligeså opleves følelsesmæssigt, kognitivt eller kropsligt uden større refleksion omkring forståelse af *mening*. Det *hellige* repræsenterer menneskets dybeste værdier, er kilde til livets mening og har en styrende funktion for menneskets livsorientering (Pargament og Mahoney 2005). Menneskets søgen efter noget at holde helligt forstås derved i et relationelt udviklingspsykologisk perspektiv, hvor mennesket har

medfødt disposition for udvikling, og åndelig udvikling og forandring sker hele tiden i mødet med andre mennesker og situationer. Menneskets søgen efter det hellige fortsætter gennem hele livet og udfolder sig inden for et stort område af både sociale, kulturelle, psykologiske og situationsbestemte faktorer (Mahoney 2013). Denne dynamiske og relationelle forståelse af åndelighed og tro er forholdsvis ny i religionspsykologisk forskning, men vi finder den også i teologien. Et blandt mange eksempler finder vi i filosof og teolog Michael Theunissens (1932-2015) negativisme, som er en filosofisk retning, der giver negationer forrang, og i den forstand kan siges at beskrive fænomener ad *via negativa*. Det vil sige en form for negativ indkredsning af fænomenerne, hvor man har svært ved at beskrive fænomenet ud fra dets indre, positive kvaliteter, men snarere beskriver, hvad der *ikke* kendetegner det. Theunissen finder basis for sin negativistiske metode hos Kierkegaard (1813-1855), der igen var inspireret af apofatisk teologi og filosofi, hvor man tager udgangspunkt i en erkendelse af, at den filosoferende selv er desorienteret og fremmedgjort og aldrig kan erkende Gud til fulde. Troen og relationen til det hellige forstås heller ikke som en statisk størrelse i den negative teologi hos Kierkegaard og Theunissen, men som en balance / syntese, der hele tiden drives frem af negativitet (Theunissen 2016). Derfor sætter Kierkegaard fortvivlelsen som grundlæggende udviklingsprincip for mennesket og fremhæver, at fortvivlelsen alene kan forsones i hengivelsen til troen (Kierkegaard 2019). Specifikt hedder det, at mennesket som »*Synthese af Uendelighed og Endelighed, af det Timelige og det Evige, af Frihed og Nødvendighed*« kun kan komme til sig selv gennem en overgivelse til Gud (Theunissen 1991). Det er denne relationelt forankrede forståelse af selvet, vi ligeledes finder hos Buber, hvor menneskets møde med Gud og / eller medmennesket har åndeligt forandrings- og udviklingspotentiale.

Religionspsykologisk forskning har konceptualiseret disse møder med henblik på at forstå deres forandringspotentiale i større udstrækning. Dette er for eksempel gjort med begrebet »hellige øjeblikke«.

Hellige øjeblikke

Pargament og kollegaer (2014) benytter begrebet »hellige øjeblikke« til at undersøge og beskrive forandrede, åndelige relationelle møder mellem mennesker. Vi vil med baggrund i de teologiske perspektiver ligeså pege på, at disse møder også opstår i menneskers relation til Gud.

Hellige øjeblikke defineres som korte tidsperioder, hvor mennesker oplever åndelige kvaliteter som transcens, ultimat, grænseløshed, åndelige følelser eller fælles forbundethed. *Transcens* indebærer oplevelser, der opfattes som værende adskilt fra det almindelige, det umiddelbare og det daglige, og som bevæger sig ud over menneskets begrænsede selv og falder uden for vores sædvanlige rationelle forståelse. *Ultimat* refererer til opfattelser af dyb sandhed; de ting i livet som sanses som bærere af absolut, maksimal, ultimativ og endegyldig sandhed. *Grænseløshed* har at gøre med

opfattelser, der går ud over grænserne for almindelig oplevelse af tid og rum. Når en oplevelse opfattes som grænseløs, skifter personen fra en kvantitativ oplevelse af tid og rum (dvs. kronos) til en kvalitativ (dvs. kairos). Med *åndelige følelser* menes følelser, der opleves som for eksempel opløftelse, ærefrygt, ydmyghed, mystik, taknemmelighed, glæde, fred eller sindsro, som vi har præsenteret tidligere. *Fælles forbundethed* indebærer oplevelser med dyb gensidig forståelse og omsorg; *følelser af dyb »Jeg-Du«* relationel forbundethed, som vi har præsenteret, og ligeså peget på den teistiske »Jeg-evige Du« relation (Lomax, Kripal og Pargament 2011, Pargament og Mahoney 2005, Pargament et al. 2017, Pargament et al. 2014).

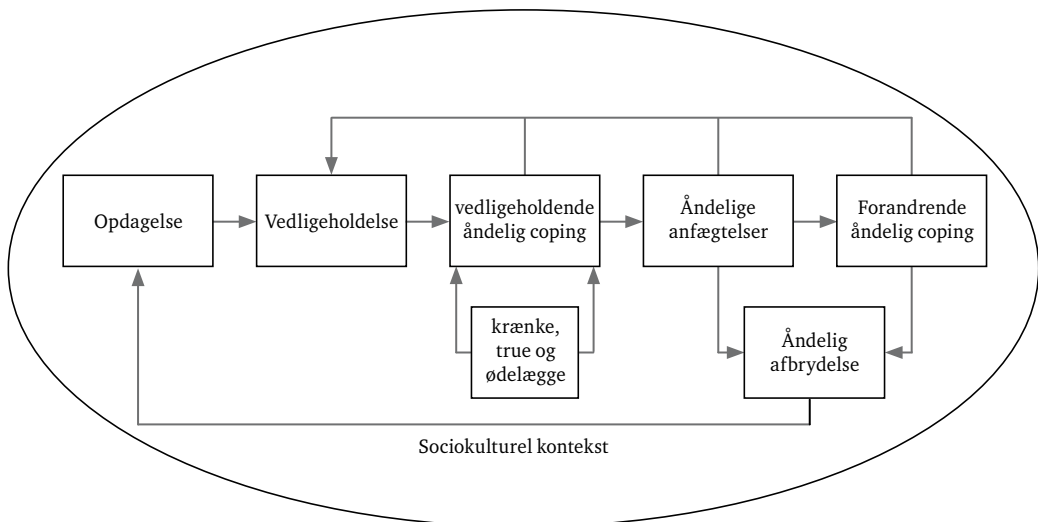
Pargament og kollegaer (2014) udførte den første systematiske undersøgelse af hellige øjeblikke i terapeut-klient forholdet som en potentielt vigtig ingrediens i forhold til psykologisk forandring. Undersøgelsen peger på, at hellige øjeblikke kan være livsforandrende oplevelser, der kan fungere som vitale ingredienser for menneskers psykologiske velvære og heling. De hellige øjeblikke var gavnlige for den terapeutiske relation, for terapeuten og for klientens mentale sundhed og trivsel. En anden nylig undersøgelse af Wilt og kollegaer (2019) fandt, at hellige øjeblikke hjalp amerikanske soldater, der var vendt tilbage fra Afghanistan og Irak med at takle bekymringer og psykologiske udfordringer af religiøs, åndelig og eksistentiel karakter (Wilt, Pargament og Exline 2019). Pargament og kolleger (2014) understreger, at det hellige ved et øjeblik ikke kan reduceres til øjeblikkets vigtighed, men at vigtige øjeblikke, der blev tillagt hellige kvaliteter, viste sig at have mere positiv betydning for klienter, terapeuter og det terapeutiske forhold, end vigtige øjeblikke uden hellige kvaliteter. De forklarer endvidere, hvordan hellige øjeblikke er adskilt fra andre oplevelser og øjeblikke, fordi de berører mennesker i deres dybeste eksistentielle væren; de er intenst mindeværdige, involverer en dyb følelse af relationel forbundethed og fremkalder kraftige positive åndelige følelser.

Pargament og kollegaer (2014) peger på, at man i psykologisk praksis kan arbejde bevidst terapeutisk med hellige øjeblikke. Man kan som terapeut i møder med mennesker i krise og i svære livssituationer bevidst gå ind og understøtte hellige øjeblikke ved først og fremmest at stille sig selv til rådighed som en åndeligt, forandrende relation; skabe den åndelige kvalitet af relationel forbundethed ved at relatere til den anden i hele dennes menneskelighed og ikke objektgøre den anden. Endvidere kan man understøtte den hjælpsøgendes åndelighed og oplevelse af det hellige ved at spørge ind til, italesætte og skabe sproglighed for dennes søgen efter det hellige (Wong og Pargament 2017). Modellen »Search for the Sacred« bibringer en forståelse for den hjælpsøgendes søgen efter det hellige, samt en struktur for hvordan man kan spørge ind og italesætte.

Search for the Sacred

I den præsenterede religionspsykologiske forståelse søger mennesket altid mod det hellige, og i modellen »Search for the Sacred« betegnes dette *opdagelse*. Når det enkelte menneske finder noget at holde helligt, påbegyndes en åndelig livsorientering og måde

at være til på, hvor forholdet til det hellige fastholdes og plejes. Denne proces betegnes *vedligeholdelse*. Både udefra- og indefra-kommende forandringer og kriser kan dog *krænke, true eller ødelægge* det, som et menneske har fundet at holde helligt. Da vil den enkelte person instinktivt opleve sig nødsaget til på bedste vis at beskytte det, der holdes helligt. Denne proces betegnes *vedligeholdende åndelig coping*. Ofte lykkes denne coping for den enkelte, og personen vender tilbage til at vedligeholde det hellige. Andre gange oplever den enkelte *åndelige anfægtelser*. Hvis disse er korte, vil mennesket efterfølgende vende tilbage til *vedligeholdelses-processen*, mens disse anfægtelser andre gange kan føre til, at den enkelte fravælger (*åndelig afbrydelse*) eller ændrer det, der holdes helligt eller måderne hvorpå det hellige vedligeholdes (*forandrende åndelig coping*). Disse både store eller små åndelige anfægtelser skaber forandringer i menneskets livsførelse, men netop fordi mennesket altid søger efter noget at holde helligt, vil disse forandringer blive efterfulgt af enten *vedligeholdelse* eller *genopdagelse* af det hellige. *Åndelige anfægtelser* skal også ses i et relationelt udviklingspsykologisk perspektiv, hvor mennesket har medfødt disposition for åndelig udvikling og forandring i mødet med andre mennesker og situationer. Det enkelte menneskes respons på åndelige anfægtelser, og hvordan det mødes af andre mennesker, bliver afgørende for, hvorvidt åndeligheden og troen udgør en styrke eller en belastning (Pargament 2007). Denne forståelse minder om Kierkegaards fremhævelse af *fortvivlelsens* udviklingsprincip, hvor mennesket kan vælge hengivelsen til troen (Kierkegaard 2019). På samme måde har åndelige anfægtelser udviklingspotentialer til at skabe både mindre eller fundamentale forandringer i karakteren af det hellige i et menneskes liv, omend modellen ligeså medtænker, at denne udvikling påvirkes af menneskets relationer og sociokulturelle kontekst (Pargament 2007).

Model 2: Search for the Sacred (Oversat fra Pargament 2007, 62)

Modellen om menneskets *søgen* efter *det hellige* kan benyttes som et analyseredskab i forskningsøjemed og som samtaleredskab med mennesker, hvor tro og åndelige livsdimensioner er en central del af deres livsorientering. Modellen medtænker den dynamik, som menneskets åndelighed og tro har – at mennesket handler, føler og tænker på bestemte måder på grund af sit åndelige orienteringssystem, og at dette både kan være en del af løsningen *eller* en del af problemet i forhold til at takle krise og livsudfordringer. Det er særligt i forhold til processerne omkring *vedligeholdelse* og *vedligeholdende åndelig coping*, at mennesket udvikler og vedligeholder sit åndelige orienteringssystem, og det er i mødet med *åndelige anfægtelser*, at dette kan forandre sig.

Det åndelige orienteringssystem

Det åndelige orienteringssystem kan agere 'løsning' i menneskers livs-, værdi- og menings-orientering og for deres måder at takle livets udfordringer på, men det kan også være kilden til problemer i selvsamme orientering og coping. Hvorvidt et åndeligt orienteringssystem fungerer psykologisk positivt for en person, afhænger af, i hvilken grad og hvordan andre mål og behov, som åndeligheden dækker for mennesket, er i strid med personens overordnede åndelige motivation. Den overordnede motivation består af *det hellige*, som den enkelte fandt i *opdagelses*-processen, og som for det kristne troende menneske vil handle om relationen til eller forståelsen og oplevelsen af Gud. Hvis der ikke opstår splid mellem et menneskes åndelige motivation og dets konkrete åndelige praksis, da fungerer det åndelige orienteringssystem psykologisk optimalt. Det betyder, at *måderne* hvorpå den enkelte udlever og vedligeholder sin åndelighed og tro på (den åndelige praksis) bringer mennesket hen til eller i relation til det, der holdes helligt (åndelig motivation). Når dette er tilfældet, er åndeligheden velintegreret i den enkeltes liv. Åndeligheden skaber meningsfuld livssammenhæng og er en positiv del af løsningen ved krise og livsudfordringer. Modsat ses et fragmenteret og modstridende orienteringssystem, når åndelig motivation og praksis er i splid, som kan udgøre en del af problemet.

Fire stier til det hellige

Flere studier på tværs af religiøse, aldersmæssige, socioøkonomiske og kulturelle forskelle peger på, at menneskers måder at praktisere åndelighed og religiøs tro overordnet kan kategoriseres indenfor fire primære områder (Pargament 2007, Pargament og Mahoney 2005). Pargament (2007) fremhæver disse fire områder som *stier* for det åndelige orienteringssystem, som den enkelte benytter for at vedligeholde og beskytte det, der holdes helligt; den enkelte går af disse stier for at nå frem til at erfare og stå i relation til det, der holdes helligt. Studier peger ligeledes på, at de fleste mennesker som oftest benytter én primær eller en kombination af to stier til at vedligeholde og styrke deres tro og åndelige liv eller til at cope med åndelige anfægtelser (Pargament 2007, Pargament og Mahoney 2005). For det kristne menneske betyder det, at han eller hun

primært praktiserer, oplever og udlever sin tro og relation til Gud gennem én eller to af disse fire stier. De fire åndelige stier er: 1. Viden, 2. Handling, 3. Relationer og 4. Oplevelse. Det, der gør disse åndelige stier interessante, er, at de for det åndelige menneske er fyldt med kraft, væren og mening (Pargament 2007).

Videns-stien er i spil, når mennesker studerer og er optaget af større forståelse for at komme tættere på livets store sandheder og leve nærmere det hellige. Der er mange måder at studere på for at indhente åndelig viden, men det er karakteristisk for åndelige skrifter, at disse historier er mere end eventyr. De taler til fundamentale livsspørgsmål og svarer på livets mysterium i kraft af sin egen mystik (Paden 1988, Paden 2015). At vedligeholde det hellige gennem viden er en farbar og meningsfyldt vej for mange åndelige og troende mennesker. For eksempel ses det, hvordan kristne personer ofte går i kirke for at høre en prædiken, der udlægger Bibelens ord, eller selv studerer Bibelen, hvilket understøtter viden om den kristne tro.

Handlingens sti kan ses som betydningsfulde ritualer for det åndelige menneske, hvor det forbinder sig selv med det hellige. Disse ritualer ses oftest som forskrifter for en bestemt religion, men åndelige mennesker skaber også deres egne åndelige praksiser og tillægger dem betydning, uden religiøs tilknytning. Handlingens sti kan tillige udtrykkes gennem social ansvarlighed, hvor det åndelige menneske vedligeholder det hellige ved at involvere sig i sociale problemstillinger på verdensplan, i politik eller gennem frivilligt arbejde, og denne handlingsorienterede involvering helliggøres (Tarakeshwar et al. 2001). Det bliver for eksempel væsentligt for nogle troende at involvere sig konkret i arbejde blandt flygtninge, fordi dette tilfører deres åndelige liv mening og kraft, og troen vil opleves meningsløs og ligegyldig, hvis de ikke udlevede deres tro gennem denne form for handling.

Relationernes sti kan også fungere som en måde, hvorpå åndeligheden opleves, udleves, understøttes og deles. Det sker, når åndelige mennesker gennem relationer til andre mennesker vedligeholder det, de holder helligt, eller coper med svære livsomstændigheder. Det sker for eksempel gennem trosfællesskaber, men det kan også være i forældregrupper, hvor det helliggjorte forældreskab vedligeholdes. Mange danskere beskriver det at få børn og blive forældre som en åndelig og eksistentiel livserkendelse (Prinds et al. 2018), og forældre kan opleve deres børn som »det hellige«. Når forældre tillægger deres børn åndelig betydning og mening, tilknyttes børnene derved til Gud, højere magter eller guddommelighed / transcendent virkelighed (jvf. Den hellige kerne og ring).

Den sidste sti handler om *oplevelsen* af det hellige. For de fleste mennesker er følelsesmæssige oplevelser af tro og åndelighed vigtige for at kunne vedligeholde det hellige og cope med svære livsomstændigheder. Stien omhandler at stå i relation til eller føle og opleve det hellige. Både teistisk troende og ikke-teistiske åndelige mennesker gør ofte dette gennem bøn, meditation, ritualer, kirkegang eller tilbedelse, men det ses også, at

mere utraditionelle metoder som musik, stoffer, sex eller ensomhed fungerer som oplevelsesstier til at vedligeholde det hellige (Hood et al. 1996).

Krise påvirker åndelig praksis

I svære livssituationer erfarer mennesker ofte, at den sti (deres åndelige praksis), hvorved de normalt oplever, udlever og vedligeholder deres åndelighed på, ikke længere bringer dem hen til og i relation til det, der holdes helligt (åndelig motivation) (Pargament 2007, Pargament og Mahoney 2005). Det vil sige, at den åndelige sti, som den enkelte måske har benyttet størstedelen af sit liv for at vedligeholde og være optaget af sin tro på, lige pludseligt kan holde op med at bibringe den kraft, væren og mening, som den plejer at gøre. Da får mennesket i krise brug for andre mennesker omkring sig, som kan drage omsorg for hans eller hendes åndelige behov ved for eksempel at pege på andre åndelige stier og praksisser.

I næste afsnit vil vi eksemplificere de præsenterede religionspsykologiske perspektiver gennem udsnit fra et tidligere interviewstudie blandt kriseramte kristne danskere på Kolding Internationale Højskole. Samtidigt vil vi pege på, hvordan fagprofessionelle kan drage omsorg for og understøtte kriseramte menneskers åndelige og trosmæssige behov og ressourcer med udgangspunkt i »Search for the Sacred« modellen. Interviewstudiet omhandler psykologfaglig praksis, men vi vil forsøge at brede perspektivet ud til også at omhandle andre faggrupper end psykologer.

Praksis-perspektiver

I interviewstudiet fandt vi, at de fleste af deltagerne havde *helliggjort* forskellige livsaspekter i relation til deres kristne tro, og det var betydningsfuldt for deres liv. For eksempel forklarede en kvindelig deltager, at hun oplevede, at Gud havde ledt hende til at møde den mand, som hun senere blev gift med. Hun beskrev:

»Det var lidt underligt, men det var fordi Gud vidste, at jeg skulle møde min mand på den lejr [...] men det var Gud, der gjorde det. Han greb ind og sørgede for, at jeg kom på denne lejr, så jeg fik muligheden for at møde min fremtidige mand. Gud er god. Sådan er Gud [...]«

Denne deltager helliggjorde sit ægteskab og tillagde det åndelige kvaliteter og betydning, dvs. at hun havde placeret sit ægteskab i *den hellige ring*. Dette fandt vi hos flere af deltagerne, men ligeså med omvendt fortegn. For eksempel var det tydeligt, at skilsmisse ikke bare havde psykologisk og social betydning, men også kunne forårsage *åndelige anfægtelser* for deltagerne.

Når en person placerer sit ægteskab i den hellige kerne og tillægger det åndelig betydning, da opleves et brud som en *krænkelse, trussel eller ødelæggelse* af det, der holdes helligt. Når man som fagperson ønsker at drage omsorg for kriseramte mennesker, da

er det centralt at forsøge at forstå, hvad der er indeholdt i personens hellige kerne og hellige ring. Man kan gennem samtale, interesserede spørgsmål og en lytten efter betydning og åndelige formuleringer få indblik i, hvad den hjælpsøgende holder helligt. Derved kan vi gennem samtalen både understøtte og 'passe på' det der holdes helligt, samt bidrage til nye forståelser og måder at være i det svære på, når det der holdes helligt, er uopretteligt ødelagt. For eksempel i forbindelse med skilsmisse, så kan den kriseramte have brug for nye forståelser, således at ægteskab enten udgår af den hellige ring eller er der på en ny måde. En deltager beskrev, hvordan hun havde fået en ny forståelse af skilsmisse:

»Det er ikke sådan, at Gud er for skilsmisser. Det er han ikke... heller ikke min. Men han sagde til mig, at det var ok. Jeg måtte godt gå fra min eksmand [...] jeg tror, Gud sagde det, fordi han elsker mig«

Denne deltager fandt en vej, hvor hun stadig havde ægteskab i sin hellige ring, men kærligheden fra Gud (i den hellige kerne) gjorde det muligt for hende.

Når man som fagperson ønsker at drage omsorg for menneskers åndelige og tros-mæssige behov, da er det væsentligt at medtænke, at personens åndelighed og tro ofte udspringer af en følelsesmæssig erkendelse af eller personlig relation til det, der holdes helligt. For eksempel helliggjorde den kvindelige deltager sit ægteskab, fordi hendes relation til sin mand (og de følelser, hun oplevede for ham) var forbundet med hendes relation til Gud og de åndelige følelser, hun oplever i sit trosliv. Når vi ønsker at drage omsorg for eller understøtte kriseramte menneskers åndelige og trosmæssige behov og ressourcer, da er det centralt at spørge ind til de åndelige følelser og relationers betydning og dynamik i menneskers levede liv. For eksempel kan der være åndelige ressourcer at understøtte ved at italesætte, hvordan troen på Gud og kærligheden til ægtefællen er forbundne. Ligesom det kan være et centralt åndeligt behov at hjælpe en person med følelsesmæssigt at adskille disse to relationer.

Hellige øjeblikke

I undersøgelsen fandt vi, at deltagerne havde oplevet adskillige hellige øjeblikke under gruppeterapiforløbet. Disse øjeblikke var kendetegnet ved både »Jeg-Du« og »Jeg-evige Du« møder. For eksempel beskrev en kvindelig deltager et øjeblik i terapien, hvor hun skulle lave en terapeutisk øvelse med et håndklæde:

»Jeg har oplevet så meget smerte, men indtil nu havde ingen lært mig, hvad jeg skulle gøre med smerten. Han (gruppepsykologen) har lært mig håndklædeteknikken og om at være vred, men uden at synde [...] Jeg slog i gulvet med håndklædet og råbte min smerte til Gud ... Der var sådan en befrielse i at gøre det. Det er helt nyt for mig, at Gud er i min lidelse og smerte [...] Gud var der hos mig«

Denne deltager oplevede et helligt øjeblik i sit forhold til Gud (Jeg-evige Du), da hun slog med håndklædet (en terapeutisk teknik introduceret af gruppepsykologen) og råbte hendes smerte til Gud. Vi ser i hendes beskrivelser en række åndelige kvaliteter: Transcendens, ultimat og fælles forbundethed, både med terapeuten (Jeg-Du) og Gud (Jeg-evige Du). Op til denne session i gruppeterapien havde hun oplevet meget smerte og vrede. Hun kæmpede for at håndtere disse følelser på en måde, der ikke var i konflikt med hendes kristne tro og forhold til Gud. I det beskrevne øjeblik følte hun en dyb forbindelse med Gud og en ny sandhed om, at Gud har omsorg for hendes smerte og vrede. Adskillige deltagere, der oplevede udfordringer i deres relation til Gud på grund af krisen, syntes at have psykologisk gavn af hellige øjeblikke i gruppeterapien

Vi så, hvordan gruppepsykologen fremmede hellige øjeblikke mellem den enkelte og Gud gennem et positivt klient-terapeut-forhold og terapeutiske øvelser. En mandlig deltager beskrev et helligt øjeblik, da gruppepsykologen omfavnede ham:

»Han var en ærlig bror. Du kunne se det i hans øjne ... [...]... han smilede til mig ... på en utrolig ærlig måde ... og så krammede han mig ... Jeg var lidt overrasket over det, men ... da vi gav slip på hinanden, følte jeg bare denne utrolige taknemmelighed ... [...] ... det fik mig til at føle, at jeg også vil være sådan en ærlig bror, der tør ... tør se på andre med kærlighedens øjne ... at se igennem alle disse barrierer, vi alle sætter op«

Dette hellige øjeblik mellem denne deltager og psykologen var skabt af *et forandrende, åndeligt relationelt møde* mellem dem. Psykologen møder ham i hele hans menneskelighed, og i mødet med gruppepsykologens »jeg« bliver han til et »du«.

De beskrevne hellige øjeblikke er bundet op på den gruppeterapeutiske setting med dens følelsesmæssige intensitet og tætte relationer og lader sig derfor måske ikke direkte overføre til andre faglige sammenhænge. Pargament og kollegaer (2014) beskriver dog, at hellige øjeblikke netop udspringer af forandrende, åndelige relationelle møder mellem mennesker og peger på, at man bevidst kan arbejde terapeutisk med at tilbyde at være en sådan relation for den hjælpsøgende. Denne form for relation har gode vækstbetingelser i terapien, men den er ikke begrænset hertil, og andre fagpersoner kan måske ligeså tilbyde at være sådan en relation. Wong og Pargament (2017) beskriver, at man udover bevidst forsøger at være en relation, der møder den anden som et »du« og ikke et »det«, så kan man også understøtte hellige øjeblikke ved at spørge ind til, italesætte og skabe sproglighed for den hjælpsøgende søgen efter det hellige.

Search for the Sacred

Modellen kan bibringe en strukturel forståelse for menneskers søgen efter det hellige og deres åndelige orienteringssystem, som kan fungere som ramme for den måde, man som fagperson spørger ind, lytter og skaber sprog sammen med den hjælpsøgende.

I interviewstudiet så vi kun mindre forandringer i deltageres åndelige orienteringssystemer, men dog af signifikant karakter for det enkelte menneske. For eksempel så vi, hvordan nogle af deltageres oplevelse af Gud, særligt i forhold til deres forståelse af vrede, ændredes. Vi fandt, at deltagerne fik nogle betydningsfulde åndelige 'aha-oplevelser' om, at Gud kunne rumme og var tilstede i deres vrede (Viftrup et al. 2016). For eksempel sagde en deltager:

»For mig var det så dejligt at tale om vrede i gruppeterapien. Det tillod mig at være vred, også være vred på Gud, og at han faktisk interesserer sig for min vrede. Det var en fuldstændig ny forståelse for mig«

Denne deltager havde tidligere følt sig syndig og haft dårlig samvittighed overfor Gud, når han følte vrede. Ifølge »Search for the Sacred« modellen kan man forklare, at deltageren oplevede denne vrede som muligt *krænkende, truende eller ødelæggende* for sin relation til Gud (det hellige) og derfor benyttede *vedligeholdende åndelig coping* i form af at undertrykke vrede eller at tage sig sammen til ikke at føle vrede, som dog mislykkedes i længden, og det resulterede i *åndelige anfægtelser* i hans tro på og relation til Gud. Gennem det terapeutiske forløb erfarede flere deltagere, at Gud kan rumme og møde dem i deres vrede, sorg og andre negative følelser. Denne erkendelse fungerede som *forandrende åndelig coping*, og derved ændrede deres tro og relation til Gud sig; det hellige ændrede karakter.

Gruppeterapien fungerede som en tryk relationel situation, hvor deltagerne blev givet gode muligheder for at respondere på deres *åndelige anfægtelser* på måder, der ledte til positiv åndelig forandring. Deltageres relation til terapeuten samt hans åndelige forståelse og evne til at spørge ind, lytte og skabe sprog for deltageres søgen efter det hellige var central for, at de gode muligheder for åndelig forandring opstod. En anden deltager udtalte om den samme åndelige forandring:

»Det var så godt for mig at komme i kontakt med min vrede og blive i stand til at trække vejret som et menneske igen. Det har været svært for mig at forlige mig med min vrede, fordi jeg troede, at jeg skulle være den her gode og rare kristen, der har tilgivet alt. Jeg er så taknemmelig til Gud over, at det er okay.«

Vi fandt ligeså, da deltagerne blev interviewet 9 år senere, at disse åndelige forandringer om vrede i relation til Gud stadig var vigtige for deres kristne tro (deres hellige). For eksempel udtalte én kvindelig deltager:

»Jo, jeg kan sagtens huske det... jeg bruger det stadig... det der med at komme i kontakt med min vrede. Og jeg ved nu, at Gud synes, at det er okay...«

I forhold til modellen kan vi se, at denne positive åndelige forandring i det, der holdes helligt, som skete 9 år tidligere, nu er en integreret del af hendes forståelse af Gud (det hellige), og at hun nu *vedligeholder* en kristen tro, der også involverer denne forståelse.

Vi så også eksempler på forandringer i *stierne*, hvormed deltagerne vedligeholdt deres tro og åndelighed. En deltager, der tidligere primært havde benyttet *videns-stien* til at *vedligeholde* sin tro, mistede glæde og mening ved at læse i Bibelen og lære mere om sin tro gennem at studere, da hun kom i krise. For at hjælpe hende, udfordrede psykologen hende til at forsøge andre *stier* og derved opnå større grad af *åndelig fleksibilitet*. Det handler om fleksibilitet til at kunne tilpasse de andre *stier* til åndelighedens ændrede behov (Pargament 2007). Denne deltager ændrede ikke på sin forståelse af Gud (det hellige), men derimod på hendes åndelige praksis. I stedet for overvejende kun at læse og studere troen, begyndte hun i højere grad også at opsøge åndelige fællesskaber og gudstjenester med henblik på at opleve Gud følelsesmæssigt. I et interview i 2018 siger hun:

»Min tro er blevet meget stærkere af, at jeg ikke bare sidder der selv og læser mest... Jeg har ellers været så glad for det tidligere [...] men det var som om, at vi mine bønner ramte loftet og faldt lige ned igen... de nåede ligesom ikke op [til Gud] [...] mit ægteskab er også blevet stærkere af det, fordi vi ligesom er sammen om det med at tro meget mere nu.«

Gennem terapien blev det tydeligt, at den sti hun brugte til at udleve sin åndelighed og tro på (*åndelige praksis*) ikke længere bragte hende i relation til det, der holdes helligt; Gud (*åndelig motivation*). Gennem terapien fik hun talt om dette og blev i stand til at ændre hendes *åndelige orienteringssystem*, så hun fleksibelt kunne benytte flere *stier*.

Gruppeterapien fungerede som en særlig god situation for disse åndelige forandringer, både i *det hellige* (åndelig motivation) og i *stierne* (åndelig praksis). Andre fagpersoner kan dog også være en *forandrende, åndelig relation* samt tilegne sig åndelig forståelse og evne til at spørge ind, lytte og skabe sprog for menneskers søgen efter det hellige. Viden om modellen og *stierne* kan bibringe ny forståelse og sprog for troen og åndelighedens dynamik og foranderlighed i menneskers liv, hvis den inddrages i samtaler en-til-en, i smågrupper eller undervisningsøjemed. Dette kan i sig selv bibringe den enkelte ny værdifuld forståelse, og hvis der ligeledes skabes trygge relationelle situationer med *forandrende, åndelige relationelle møder*, da kan der også opstå betydningsfulde *hellige øjeblikke*.

Konklusion

I denne artikel har vi forsøgt at skildre praksisnær religionspsykologisk viden til hjælp for fagprofessionelle, der ønsker at drage omsorg for kriseramte menneskers åndelige og trosmæssige behov. Vi har præsenteret modellen »Search for the Sacred« samt flere

religionspsykologiske begreber; hellige kerne og ring, helliggørelse, åndelige følelser, åndelige relationer, hellig motivation og hellige øjeblikke. Vi har samtidigt peget på, hvordan begreber hentet fra teologer som numinøs, »Jeg-Du« og »Jeg-evige Du« relationer åbner op for bredere og teistisk-forankrede forståelser af menneskets åndelige liv og dets åndelige følelser og relationer. Med Theuniessen og Kierkegaards apofatiske teologi skabes ligeså en bredere forståelse af udvikling af selvet, hvor dette sker i menneskets relation til Gud og forsoning med syntesen af egen begrænsethed og Guds ubegrænsethed.

Åndelige følelser og relationer ser ud til at have psykologisk udviklingspotentialer og åndeligt forvandlingspotentialer. Nyere religionspsykologisk forskning peger på, at dette kan understøttes gennem hellige øjeblikke, og den fagprofessionelle har mulighed for bevidst at gå ind og fremme disse i mødet med den hjælpsøgende. Modellen »Search for the Sacred« med beskrivelsen af de fire åndelige stier *viden, handling, relationer* og *oplevelse*, kan give fagprofessionelle en forståelse og struktur samt skabe sprog for den hjælpsøgendes søgen efter det hellige og deres åndelige orienteringssystem.

Den fagprofessionelle skal stille sig selv til rådighed som en åndeligt, forandrende relation og understøtte den hjælpsøgendes åndelighed og oplevelse af det hellige ved at spørge ind til, italesætte og skabe sproglighed for hans eller hendes søgen efter det hellige.

Referencer

- Den Store Danske. »Det numinøse«. *Den Store Danske*, redigeret af Jørgen Podemann Sørensen. https://denstoredanske.lex.dk/det_numinøse_lex.dk.
- Assing Hvidt, Elisabeth, Jens Søndergaard, D. G. Hansen, P. Gulbrandsen, Jette Ammentorp, Connie Timmermann og N. C. Hvidt. 2016. »'We are the barriers': Danish general practitioners' interpretations of why the existential and spiritual dimensions are neglected in patient care.« *Communication and Medicine* 14 (2):1-9. doi: 10.1558/cam.32147.
- Ausker, Nadja, Peter La Cour, Christian Busch, Henning Nabe-Nielsen og Lotte Mørk Pedersen. 2008. »Danske patienter intensiverer eksistentielle tanker og religiøst liv.« *Videnskab og Praksis* 1157 (VP49797):6.
- Buber, M. 1997/1923. *Jeg og Du*. København: Hans Reitzels Forlag.
- DeMaris, Alfred, Annette Mahoney og Kenneth I. Pargament. 2010. »Sanctification of Marriage and General Religiousness as Buffers of the Effects of Marital Inequity.« *Journal of Family Issues* 31 (10):1255-1278. doi: 10.1177/0192513x10363888.
- Ellison, Christopher G., Andrea K. Henderson, Norval D. Glenn og Kristine E. Harkrider. 2011. »Sanctification, Stress, and Marital Quality.« *Family Relations* 60 (4):404-420. doi: 10.1111/j.1741-3729.2011.00658.x.
- Emmons, Robert A. 2005. »Striving for the sacred: Personal goals, life meaning, and religion.« *Journal of Social Issues* 61 (4):731-745.

- Fincham, F. D., N. M. Lambert og S. R. Beach. 2010. »Faith and unfaithfulness: can praying for your partner reduce infidelity?« *J Pers Soc Psychol* 99 (4):649-59. doi: 10.1037/a0019628.
- Frankl, Viktor. 1978. *Det overhøret råb om mening*. København: Gyldendal.
- Glock, C.Y. og R. Stark. 1965. *Religion and Society in Tension*. New York: Rand McNally.
- Hood, Ralph W., B. Spilka, Bruce Hunsberger og R. Gorsuch. 1996. »Conversion.« I *The Psychology of Religion. An Empirical Approach*, 273-299. New York: The Guilford Press.
- Kierkegaard, Søren. 2019. *Sygdommen til døden*. 1. L&R udgave ed. Kbh.: Lindhardt & Ringhof.
- Kusner, Katherine G., Annette Mahoney, Kenneth I. Pargament og Alfred DeMaris. 2014. »Sanctification of marriage and spiritual intimacy predicting observed marital interactions across the transition to parenthood.« *Journal of Family Psychology* 28 (5):604-614. doi: 10.1037/a0036989.
- la Cour, Peter. 2005. »Danskernes Gud i Krise.« I *Gudstro i Danmark*, redigeret af Morten Thomsen Højsgaard og Hans Ravn Iversen, 59-82. København: Anis.
- la Cour, Peter. 2008. »Existential and religious issues when admitted to hospital in a secular society: Patterns of change.« *Mental Health, Religion & Culture* 11 (8):769-782. doi: 10.1080/13674670802024107.
- Lichter, Daniel T. og Julie H. Carmalt. 2009. »Religion and marital quality among low-income couples.« *Social Science Research* 38 (1):168-187. doi: 10.1016/j.ssresearch.2008.07.003.
- Lomax, J. W., J. J. Kripal og K. I. Pargament. 2011. »Perspectives on »sacred moments« in psychotherapy.« *Am J Psychiatry* 168 (1):12-8. doi: 10.1176/appi.ajp.2010.10050739.
- Mahoney, Annette. 2013. »The spirituality of us: Relational spirituality in the context of family relationships.« I *APA handbooks in psychology: APA handbooks of psychology, religion, and spirituality: context, theory, and research*, redigeret af K. I. Pargament, J. Exline og J. Jones, 365-389. Washington DC: American Psychological Association.
- Mahoney, Annette, K. I. Pargament og A. DeMaris. 2009. »Couples Viewing Marriage And Pregnancy Through The Lens Of The Sacred: A Descriptive Study.« *Research in the Social Scientific Study of Religion* 20:1-45.
- Mahoney, Annette, K. I. Pargament og K. M. Hernandez. 2013. »Heaven on earth: Beneficial effects of sactification for individual and interpersonal well-being.« I *The Oxford handbook of happiness*, redigeret af Susan David, Ilona Boniwell og Amanda Conley Ayers, 397-410. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Mahoney, Annette, Kenneth I. Pargament, Tracey Jewell, Aaron B. Swank, Eric Scott, Erin Emery og Mark Rye. 1999. »Marriage and the spiritual realm: The role of proximal and distal religious constructs in marital functioning.« *Journal of Family Psychology* 13 (3):321-338. doi: 10.1037/0893-3200.13.3.321.

- Mortensen, Jonas Norgaard. 2014. *Det fælles bedste. Introduktion til personalismen*. Frederiksværk: Forlaget Boedal.
- Otto, Rudolf. 1923/1950. *The idea of the Holy*. Oxford: Oxford University Press.
- Paden, W. E. 1988. *Religious Worlds: The comparative study of Religion*. Boston: Beacon Press.
- Paden, William E. 2015. Religious worlds. *Religion*: 40-53.
- Pargament, K. I. og Annette Mahoney. 2002. »Spirituality: The discovery and conservation of the sacred.« In *Handbook of positive psychology*, redigeret af C. R. Snyder og S. J. Lopez, 59-78. New York: Oxford University Press.
- Pargament, Kenneth I. 2007. *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*. New York: The Guilford Press.
- Pargament, Kenneth I., James W. Lomax, Jocelyn Shealy McGee og Qijuan Fang. 2014. »Sacred moments in psychotherapy from the perspectives of mental health providers and clients: Prevalence, predictors, and consequences.« *Spirituality in Clinical Practice* 1 (4):248-262. doi: 10.1037/scp0000043.
- Pargament, Kenneth I. og Annette Mahoney. 2005. »Sacred Matters: Sanctification as a Vital Topic for the Psychology of Religion.« *International Journal for the Psychology of Religion* 15 (3):179-198.
- Pargament, Kenneth I., Doug Oman, Julie Pomerleau og Annette Mahoney. 2017. »Some contributions of a psychological approach to the study of the sacred.« *Religion* 47 (4):718-744. doi: 10.1080/0048721X.2017.1333205.
- Pargament, Kenneth I. og Hisham Abu Raiya. 2007. »A decade of research on the psychology of religion and coping: Things we assumed and lessons we learned.« *Psyke & Logos* 28 (2):742-766.
- Park, Crystal L. 2010. »Making Sense of the Meaning Literature: An Integrative Review of Meaning Making and Its Effects on Adjustment to Stressful Life Events.« *Psychological Bulletin* 136 (2):257-301.
- Pedersen, Heidi F. 2020. »Min Gud, min Gud, hvorfor har du forladt mig?« *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke* 47 (1).
- Prinds, Christina, Ole Mogensen, Niels Christian Hvidt og Mette Bliddal. 2018. »First child's impact on parental relationship: an existential perspective.« *BMC Pregnancy and Childbirth* 18 (1):157. doi: 10.1186/s12884-018-1802-5.
- Stafford, Laura, Prabu David og Sterling McPherson. 2014. »Sanctity of marriage and marital quality.« *Journal of Social and Personal Relationships* 31 (1):54-70. doi: 10.1177/0265407513486975.
- Sundhedsstyrelsen. 1999. *Faglige retningslinier for den palliative indsats - omsorg for alvorligt syge og døende*. København: Sundhedsstyrelsen.
- Sundhedsstyrelsen. 2017. *Anbefalinger for den palliative indsats*. København S: Sundhedsstyrelsen.

- Tarakeshwar, Nalini, Aaron Swank, Kenneth Pargament og Annette Mahoney. 2001. »The Sanctification of Nature and Theological Conservatism: A Study of Opposing Religious Correlates of Environmentalism.« *Review of Religious Research* 42:387. doi: 10.2307/3512131.
- Theunissen, Michael. 1991. *Das Selbst auf dem Grund der Verzweiflung : Kierkegaards negativistiske Methode, Anton Hain, 14*. Frankfurt am Main: Anton Hain.
- Theunissen, Michael. 2016. *Kierkegaard's concept of despair*. S.l.: Princeton University Pres.
- Viftrup, Dorte Toudal, N. C. Hvidt og Niels Buus. 2017. »Religious Coping in a Christian Minority Group: A Qualitative Study Among Pentecostal Danes.« *Nordic Journal of Religion and Society* 30 (2):115-135. doi: 10.18261/issn.1890-7008-2017-02-02.
- Viftrup, Dorte Toudal, Peter la Cour, Niels Buus og N. C. Hvidt. 2016. »Religious Transformation Among Danish Pentecostals Following Personal Crisis and Group Psychotherapy: A Qualitative Study.« *Journal of Spirituality in Mental Health* 18 (1):1-23. doi: 10.1080/19349637.2014.998753.
- Wilt, Joshua A., Kenneth I. Pargament og Julie J. Exline. 2019. »The Transformative Power of the Sacred: Social, Personality, and Religious/Spiritual Antecedents and Consequents of Sacred Moments During a Religious/Spiritual Struggle.« *Psychology of Religion and Spirituality* 11 (3):233-246.
- Wong, Serena og Kenneth Pargament. 2017. »Seeing the sacred: Fostering spiritual vision in counselling.« 36:51-69. doi: 10.2143/CS.36.1.0000000.
- Zuckerman, P. 2008. *Society without God. What the least religious nations can tell us about contentment*. New York, NY: NYU Press.

Appendix

De præsenterede religionspsykologiske begreber er oversat fra engelsk:

Åndelighed (eng: Spirituality)

Guddommelige (eng: The divine)

Helliggørelse (eng: Sanctification)

Åndelige følelser (eng: Spiritual emotions)

Forandrende, åndelige relationelle møder (eng: transformative, spiritual relational encounters)

Hellige øjeblikke (eng: Sacred moments)

Transcendens (eng: Transcendence)

Ultimat (eng: Ultimacy)

Grænseløshed (eng: Boundlessness)

Fælles forbundethed (eng: Interconnectedness)

Opdagelse (eng: Discovery).

Vedligeholdelse (eng: Conservation).

Krænke, true og ødelægge (eng: Violation, threat, and loss)

Vedligeholdende åndelig coping (eng: Conservational spiritual coping)

Åndelige anfægtelser (eng: Spirituel struggle)

Åndelig afbrydelse (eng: Spiritual disengagement)

Forandrende åndelig coping (eng: Transformational spiritual coping)

Stier (eng: Pathways)

Videns-sti (eng: Pathway of Knowing)

Handlings-sti (eng: Pathway of Acting)

Relations-sti (eng: Pathway of Relating)

Oplevelses-sti (eng: Pathway of Experience)

Forfattere

Dorte Toudal Viftrup

Forskningsenheden for Almen Praksis, Syddansk

Universitet

J.B. Winsløvsvej 9a

5000 Odense C

Allan Køster

Det Nationale Sorgcenter

Kejsergade 2, 1 & 2 Sal

1155 København K

Niels Christian Hvidt

Forskningsenheden for Almen Praksis, Syddansk

Universitet

J.B. Winsløvsvej 9a,

5000 Odense C

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktions-
uafhængig fagfællebedømmelse.